

İqtisadi və Sosial İnkişaf Mərkəzi

Center for Economic and Social Development

www.cesd.az

Azərbaycan Respublikasının Anti-böhran Konsepsiyası

LAYIHƏ

İqtisadi və Sosial İnkişaf Mərkəzi tərəfindən hazırlanmışdır

BAKI

APREL 2009

Müəlliflər

Vüqar Bayramov

Kənan Kərimzadə

İlham Poluxov

Təşkilati Dəstək: SİA, Səs İnformasiya Agentliyi

İqtisadi və Sosial İnkişaf Mərkəzi

Şirin Mirzəyev 76 "a" / 33,

Bakı Az1002,

Azərbaycan

Phone: (99412) 495 4248

Fax (99412) 4373240

Email: cesd@aztelekom.net

cesd.az@gmail.com

Web: <http://www.cesd.az>

Mündəricat

Giriş.....	3
Azərbaycan iqtisadiyyatı qlobal maliyyə böhranı aspektindən.....	5
Azərbaycan İqtisadiyyatının Müxtəlif Sektorları Üzrə Anti-böhran Tədbirləri.....	13
Sahibkarlıq sferası.....	14
Bank sektoru.....	18
Vergi sistemi.....	23
Maliyyə və Büdcə siyasəti.....	25
Aqrar sfera.....	28
YEKUN.....	31

Giriş

Qlobal maliyyə böhranı dünyanın əksər ölkələri kimi Azərbaycan iqtisadiyyatına da təsirsiz ötüşmür. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev bu il yanvarın 16-da 2008-ci ilin sosial-iqtisadi yekunlarına həsr edilən müşavirədə böhranın xarici faktor kimi iqtisadiyyatımıza təsir göstərdiyini bəyan etmişdir. Ölkə başçısı bildirmişdir ki, 2009-cu ildə bizim başlıca vəzifəmiz ondan ibarət olacaqdır ki, dünya maliyyə və iqtisadi böhranının Azərbaycanca mümkün mənfi təsirinin nəticələrini minimuma endirək.

Hələlik böhranın nə zaman başa çatacağı ilə bağlı konkret proqnozlar yoxdur və güman edilir ki, böhran 2010-ci ilin ortalarında davam edəcək. Məhz böhranın qısa müddətli olmaması anti-böhran tədbirlərinin həyata keçirilməsini zəruri edir. Artıq MDB əksər ölkələrində anti-böhran proqramının hazırlanmasında başlanılıb. Anti-böhran tədbirləri böhranın təsirlərini azaltmaqla yanaşı eyni zamanda iqtisadiyyatda canlanmanın formalaşmasına xidmət edir. İqtisadi və Sosial İnkişaf Mərkəzi məhz anti-böhran tədbirlərinin həyata keçirilməsinə ölkəmizdə də zərurətin olduğunu nəzərə alaraq anti-böhran konsepsiyası hazırlamışdır. Konsepsiya qlobal böhranın təsirlərini azaltmaq üçün lazım olan ən mühüm tədbirlərin həyata keçirilməsini nəzərdə tutur. Təklif edilən tədbirlərin həyata keçirilməsi qlobal böhranın təsirlərini azaltmağa xidmət edəcəyi güman edilir.

Konsepsiyada iqtisadiyyatın müxtəlif sahələri həyata keçirilməsi tövsiyyə edilən tədbirlər ilə yanaşı həmin tədbirlərin qlobal böhranın Azərbaycan iqtisadiyyatına qlobal təsirlərinin azaldılmasında əhəmiyyəti də qeyd edilir. Bu baxımdan təklif edilən sənəd Azərbaycan iqtisadiyyatında inkişaf meyillərinin saxlanmasında və eləcə də ölkə iqtisadiyyatında yenidən canlanmanın yaranmasına yardım edə bilər.

İstər Avropa Birliyi, istərsə də MDB ölkələrinin əksəriyyəti artıq anti-böhran proqramları qəbul edərək qlobal maliyyə böhranının təsirlərini azaltmağa çalışırlar. Çexiyada əsas anti-böhran tədbiri kimi kiçik və orta sahibkarlara yardım edilməsi seçilmişdir. Anti-böhran proqramını əsas hədəfi iş yerlərinin sayının artırılması, kredit xətlərinin mövcudluğunun saxlanılması və özəl investisiyalara dəstəyin verilməsidir. Əhaliyə nağd vəsaitlərin verilməsi xarici ölkələrin iqtisadiyyatının müdafiə edilməsi deməkdir. Dəyişikliklər həm büdcənin gəlirlər, həm də xərclər hissəsini əhatə edir. Anti-böhran tədbirlərinin ümumi xərci ÜDM-in 1.95 faizi həcmindədir, bununla belə, proqnozlaşdırılan gəlirin 4.7 faizi həcmində olması gözlənilir.

Azərbaycan Respublikasının Anti-böhran Konsepsiyası

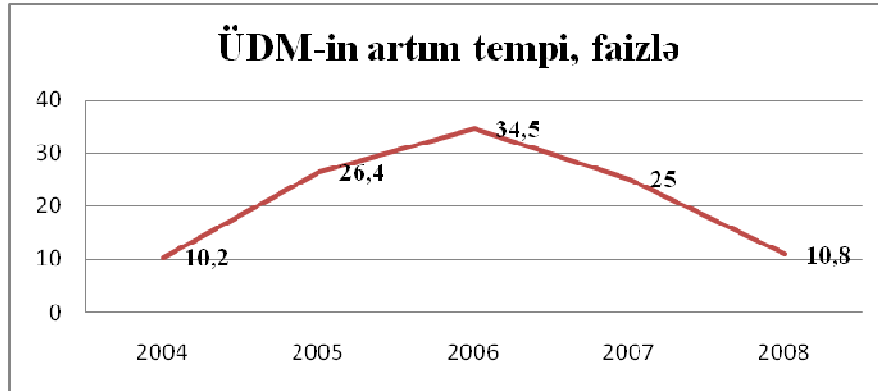
İtaliyada 28 noyabr 2008-ci il tarixli anti-böhran sənədi ilə Məşğulluq və Təlim Fondu yaradılmışdır. Fond böhranın daha çox təsirlərinə məruz qalan sahələrində məşğulluğun təmin edilməsinə yardım göstərir və əsas istiqamət kimi vergi güzəştlərinin tətbiq edilməsi nəzərdə tutulub. İldə 35 min avrodan az pul qazananlar gəlir vergisindən azad ediləcəklər. 2008-ci ildə bu rəqəm 30 min avro idi.

MDB ölkələrinin təcrübəsi də göstərir ki, anti-böhran tədbirləri sadəcə dövlət büdcəsinin xərclərinin azaldılmasına deyil həmçinin bəzi hallarda stimullaşdırıcı tədbirlərin həyata keçirilməsi üçün yeni xərclərin yaranmasına xidmət edir. Bu baxımdan anti-böhran büdcəsi heç də xərclərin azaldılması anlamına gəlmir, əksinə bir sıra vacib olmayan layihələrin maliyyələşdirilməməsi hesabına anti-böhran tədbirlərinə vəsaitin ayrılmasını nəzərdə tutur.

Azərbaycan iqtisadiyyatı qlobal maliyyə böhranı aspektindən

Azərbaycanın makro-iqtisadi göstəricilərində son illər müşahidə edilən sürətli artımlar 2008-ci ilin sonunda nisbətən aşağı düşmüşdür. Belə ki, iqtisadi artım 2006-cı ildə 34.5 faiz, 2007-ci ildə 25 faiz artmışdırsa ötən il bu göstərici 10.8 faiz olmuşdur. 2007-ci illə müqayisə də faiz nisbətində baş verən azalma bilavasitə qlobal maliyyə böhranının və eləcə də neftin dünya bazar qiymətinin azalması nəticəsindəki neqativ təsirlər ilə bağlıdır. Qrafikdən 1-dən görüldüyü kimi, 2008-ci ildə iqtisadi artım faizi təxminən 2004-ci ildəki səviyyədə olmuşdur.

Qrafik 1

Mənbə. Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi 2009

Bununla belə, 2008-ci ildə 2003-cü illə müqayisədə ÜDM-in real həcmi 2,6 dəfə artıb və 38 mlrd. manat təşkil edib, o cümlədən qeyri-neft sektorunda artım 1,8 dəfə, neft sahəsində artım isə 4,1 dəfə təşkil edib.

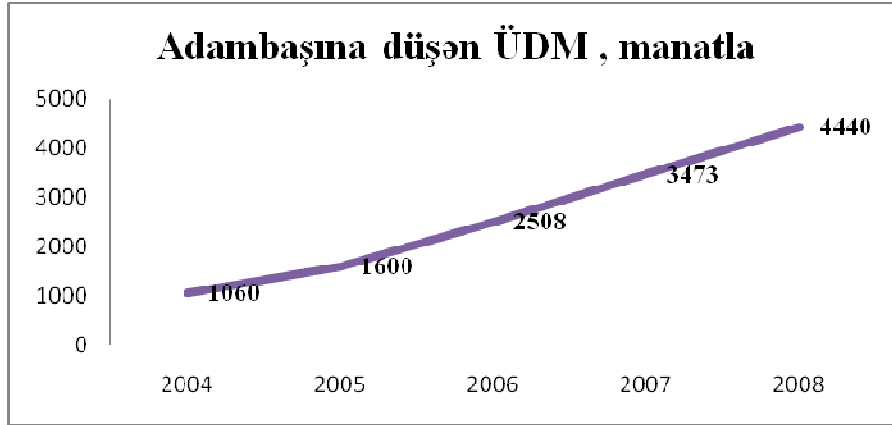
Cədvəl 1. İllər üzrə ÜDM.

	2004	2005	2006	2007	2008
ÜDM, mln manat	8530	12522	18746	25228	38000

Mənbə. İqtisadi inkişaf Nazirliyi, 2009

ÜDM-in faiz artımında azalmaların baş verməsinə baxmayaraq ötən il əhalinin adambaşına düşən nominal ÜDM həcmi artaraq 4440 manat təşkil etmişdir.

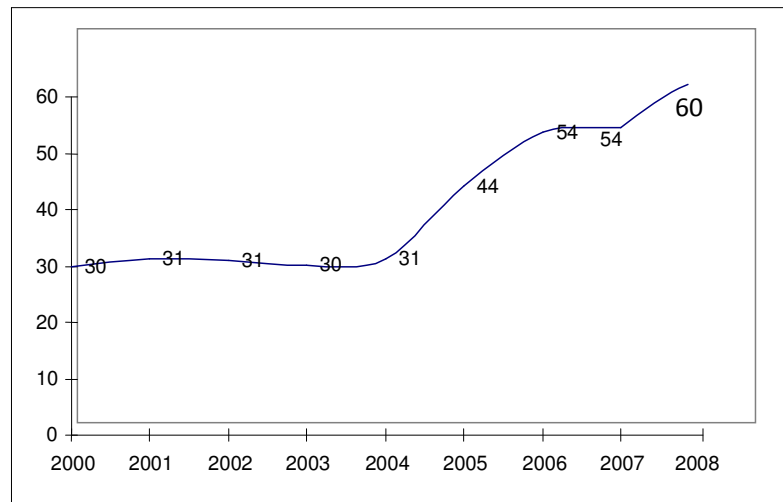
Qrafik 2.

Mənbə. Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi, 2009

Lakin, ÜDM-in sürətli artım tempi nə qədər sevindirici olsa da, neft və qaz sektorunun ÜDM-in formalaşmasında hegemonluğunun qalması narahatçılıq doğuran məsələlərdəndir. Belə ki, son 5 il ərzində ölkəmizdə ÜDM-nin artımını, neft və qeyri-neft sektorundakı artımı nəzərə alsaq onda ÜDM artımının neft sektorundakı artımdan nə qədər asılı olduğunu görürük. Bundan başqa, neft və qaz sektorunun xüsusəndə 2005 ci ildən sonra ÜDM dəki payı artmaqdadır ki, 2008 ci ildə bu asılılıq 60 faizə yaxınlaşıb.

Qrafik 3. Neft və Qaz Sektorunun ÜDM Payı, %

Mənbə: Azərbaycan Milli Bankı, 2009

Azərbaycan Respublikasının Anti-böhran Konsepsiyası

Bununla yanaşı, əgər 2004,2005,2006,2007,2008-ci illər ərzində ÜDM-nin artımı müvafiq olaraq 10%, 26%, 34,5%, 30,5%, 10.8% olmuşdusa, neft sektorunda artım müvafiq olaraq 3%, 66%, 63%, 51 % və 7% olmuşdur.

Bu arada, qeyri-neft sektorunda artım isə müvafiq olaraq 14% , 8,3%, 12%, 10% və 15,7% olmuşdur,və əgər 2006-2008-ci illər üçün ÜDM-nin artım templərini qeyri-neft sektoru ilə müqayisə etsək onda ümumi azalmanı müşahidə edə bilərik.

Cədvəl. 2 ÜDM in artımında Neft və Qeyri-neft sektorlarının payı

	2004	2005	2006	2007	2008
ÜDM Artımı	10.2	26.4	34.5	25	10.8
Qeyri-Neft Sektorunda Artım, %	14.0	8.3	12.0	10	15.7
Neft Sektrunda Artım, %	3.0	66.3	63.1	51	7

Mənbə. Maliyyə Nazirliyi 2009

Bundan başqa Beynəlxalq Valyuta Fondunun hesablamalarına görə 2009 cu ildə Azərbaycanda keçən bir neçə illə müqayisədə İqtisadi Artım ilk dəfə olaraq 2 rəqəmli olmayacaq, ÜDM in illik artımı 10 faizlik həddən aşağı olacaq ki, bunun da bilavasitə səbəbi qlobal maliyyə böhranı ilə bağlı neftin dünya bazarındakı qiymətinin həddən artıq aşağı düşməsidir.

Dövlət Büdcəsi və Neft Fondu

2003-cü ildən 2008-ci ilədək dövlət büdcəsi 10 dəfəyə qədər artaraq büdcə gəlirləri 10 763 mln manat, büdcə xərcləri isə müvafiq olaraq 10 680 mln manat təşkil etmişdir.

Cədvəl 3. İllər üzrə Büdcənin gəlir və xərcləri

	2000	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Gəlirlər, mln. manat	714.6	1220.9	1509.5	2055.2	3868.8	6006.6	10 763
Xərclər, mln. manat	764	1234.5	1502.1	2140.7	3790.1	6059.5	10 680

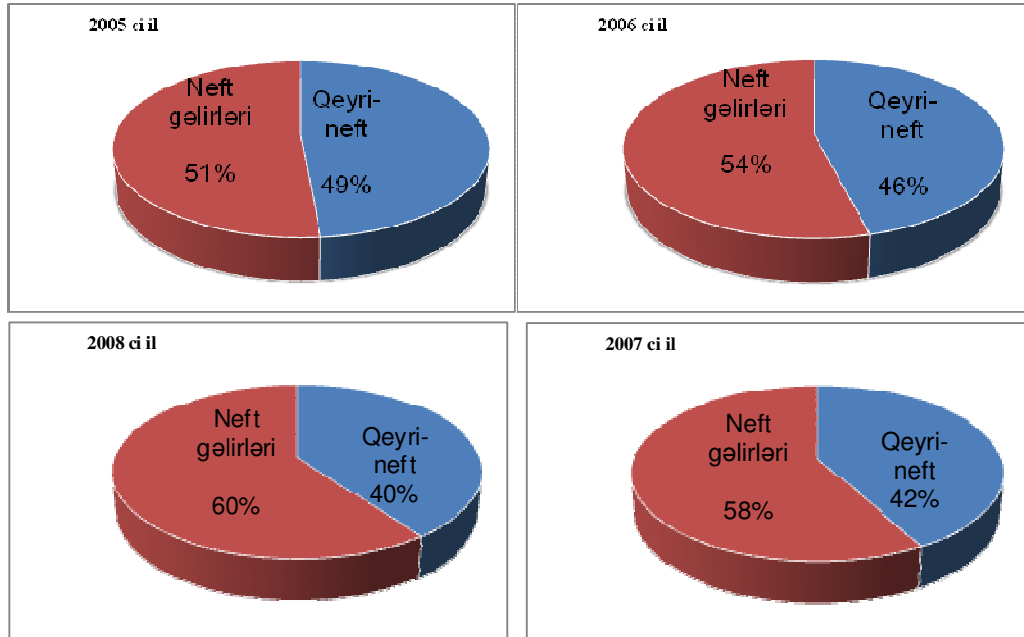
Mənbə. Azərbaycan Maliyyə Nazirliyi 2009

Büdcənin gəlirləri əvvəlki illə müqayisədə 79.2%, proqnozlardan isə 2.7% çox olmuşdur. Ötən il dövlət büdcəsinin xərcləri 10 680 mln. manata bərabər olub ki, bu da proqnozların 96,6% təşkil edir. Eyni zamanda büdcə xərcləri 2007-ci ildəkindən 75,5% çox olub: 2008 ci ilin dövlət büdcəsinin profisiti 83 mln. manat təşkil etmişdir.

Azərbaycan Respublikasının 2009-cu il dövlət büdcəsinin gəlirləri 12 mlrd. 177 mln. manat, xərcləri 12 mlrd. 355 mln. manat məbləğində nəzərdə tutulmuşdur. Beləliklə də 2009-cu ildə dövlət büdcəsinin gəlirləri 2008-ci il üçün nəzərdə tutulan gəlirlərlə müqayisədə 16,1 faiz, xərcləri isə müvafiq olaraq 11,7 faiz çox proqnozlaşdırılıb. Ümumiyyətlə, bir neçə il üzrə büdcənin artımı təqdirəlayiq olsa da, bəzi neqativ tendensiyalar müşahidə olunmamış deyil. Belə ki, əsas problem kimi dövlət büdcəsinin neft gəlirlərindən, xüsusilə də Neft Fondunun vəsaitlərindən asılılığının aradan qaldırılmasını göstərmək olar. Lakin zaman göstərir ki, bu asılılıq ildən-ilə azalmaq əvəzinə daha da güclənir. Neft gəlirlərinin büdcədəki payı 2005 ci ildən etibarən yüksəlməyə başlamış və 51 % təşkil etmişdir. 2007 ci il üçün neft gəlirlərinin büdcədəki payı 54%-dən 58,4%-ə qədər yüksəlmişdir. 2008 ci il üçün isə bu göstərici 60%-i keçib. Ümumiyyətlə, 2008 ci ilin əvvəlində Dövlət Neft Fondundan dövlət büdcəsinə 1100 milyon manat transfert olunacağı nəzərdə tutulurdu ki, bu da büdcə gəlirlərinin 14,9 %-ni təşkil edəcəkdə. Lakin ilin sonuna bu rəqəm 3 milyard 800 milyon manat təşkil etdi. Neft sektoru üzrə vergi yığımlarının məbləğinin isə 2 milyard 730 milyon manat təşkil etmişdi ki, bu da öz növbəsində büdcə gəlirlərinin 37 %-ni müəyyənləşdirdi.

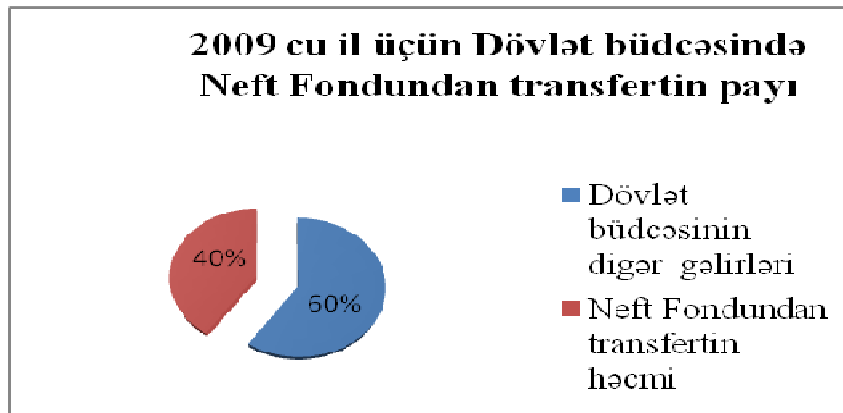
Diaqram 1 . Neft gəlirlərinin Dövlət büdcəsindəki payı

Mənbə. İqtisadi İnkişaf Nazirliyi 2009

Dövlət büdcəsi gəlirlərinin təxminən 2/3-i neft sektorunun payına düşür. 2009-cu il Dövlət Büdcəsində neft sektorundan birbaşa daxilolmalar 7595 mln. manat təşkil edəcək ki, bunun da 2680 mln. manatı neft sektoru üzrə birbaşa vergi ödənişlərinin, 4915 mln. manatı isə ARDNF-nin transfertlərinin (büdcə gəlirlərinin 40,4 faizi) payına düşəcək ki, bu da büdcənin 60%-dən çoxunun neft sektoru hesabına formalaşması deməkdir.

Diaqram 2.

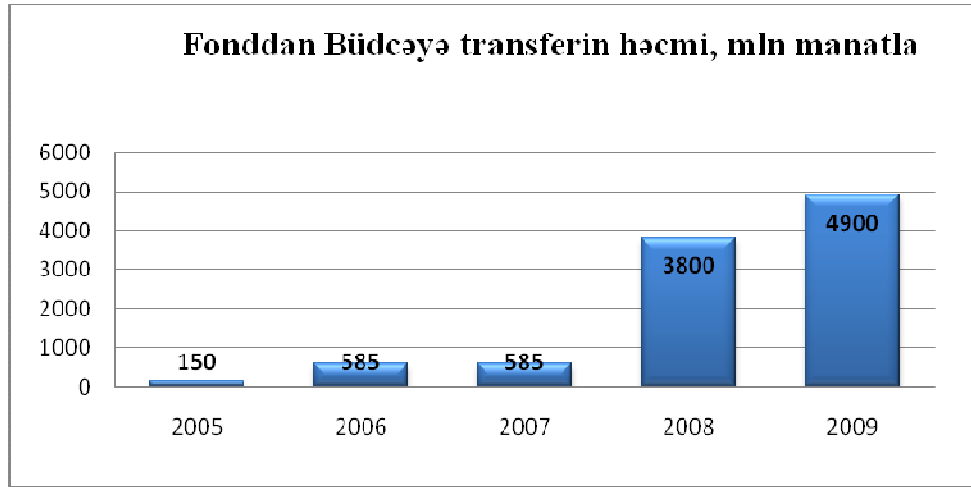
Mənbə. Dövlət Neft Fondu, 2009

Azərbaycan Respublikasının Anti-böhran Konsepsiyası

2009-cu il büdcə gəlirlərinin artımının (1693 mln. manat) 74 faizi (1264,5 mln. manat) məhz neft sektoru üzrə ödənişlərin məbləğinin artımı hesabına baş verəcəyi narahatçılıq doğurur.

2007- ci ildə Neft fondundan Dövlət Büdcəsinə transferin həcmi 585 milyon manat olsa da 2008 ci ildə bu rəqəm 3800 mln. manat təşkil edib. 2009 cu ilin dövlət büdcəsində Fondan transferin həcmi 4900 milyon manat nəzərdə tutulub. Ümumiyyətlə Fondan büdcəyə transferin məbləği illər üzrə aşağıdakı kimi dəyişib.

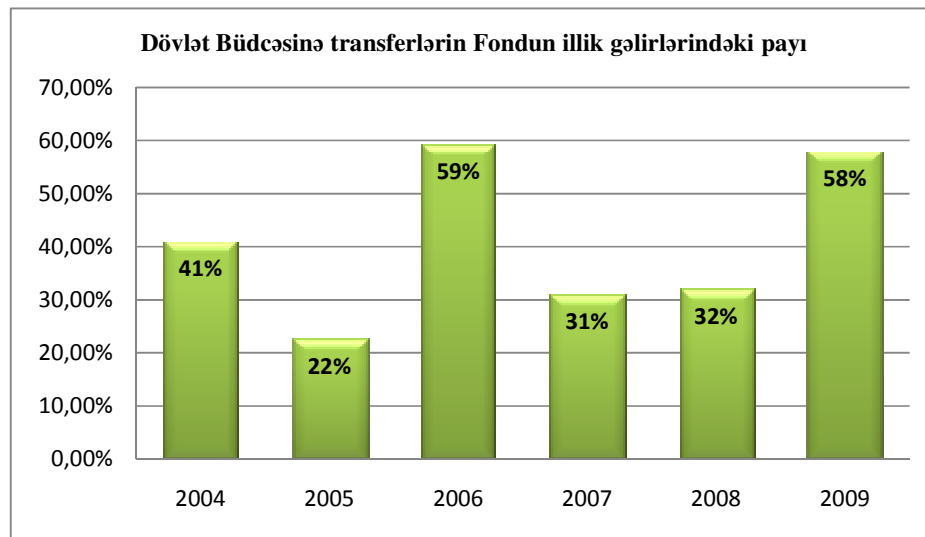
Diaqram 3.

Mənbə. Dövlət Statistika Komitəsi

Dövlət Büdcəsinə transferlərin Fondun illik gəlirlərindəki payı illər üzrə aşağıdakı kimi dəyişib.

Diaqram 4.

Mənbə. Dövlət Statistika Komitəsi

Azərbaycan Respublikasının Anti-böhran Konsepsiyası

Bu illərdə, yəni Fondun fəaliyyət göstərdiyi dövrdə büdcə gəlirlərinin və xərclərinin artım dinamikasına nəzər saldıqda, bu ikisi arasında kəskin fərqi olduğunu aydın müşahidə etmək olar. Belə ki, Fondun büdcə gəlirləri 2001-ci illə müqayisədə 2008-ci ildə 221 998,7 min AZN-dən 11 864 700 min AZN-ə (53 dəfə), büdcə xərcləri isə 811,98 min AZN-dən 4 291 800 min AZN-ə (5285 dəfə) qalxmışdır. Fondun büdcə gəlirlərinin strukturunda ən böyük paya mənfəət neftinin satışından əldə edilən gəlirlər sahibdir. Belə ki, qeyd olunan dövrdə neft-qaz satışından əldə olunan gəlirlər Fondun ümumi gəlirlərinin tərkibində orta hesabla 79% xüsusi çəkiyə malikdir. Gəlirlərin tərkibində öz xüsusi çəkisinə görə ikinci yerdə bonus ödənişlər olmuşdur. Ümumilikdə, bonus ödənişləri Fondun büdcə gəlirlərinin tərkibində orta hesabla 8% paya sahib olmuşdur. Aktivlərin idarə olunmasından gələn gəlirlər isə bu illər ərzində 7% paya sahib olmuşdur.

Fondun son açıqlamalarına əsasən, 2009-cu ilin yanvarın 1-nə fondun aktivləri 8 986,7 mln AZN-ə bərabər olmuşdur. Bu, fondun vəsaitlərinin 2001-2008-ci illərdə 20 dəfəyə yaxın artması deməkdir. Fondun aktivlərinin artım mənbələrini təhlil edərkən, bu artımın böyük hissəsinin neft-qaz sazişlərinin həyata keçirilməsindən gələn gəlirlərin payına düşdüyü aydın olur. Vəsaitlərin idarə edilməsindən gələn gəlir isə ümumi gəlirlərin strukturunda çox cüzi paya sahibdir. Belə ki, Fondun 2001-2008-ci illər üzrə gəlirlərinin tərkibində bu pay orta hesabla 7% təşkil edir. Qeyd edək ki, fondun vəsaitlərinin idarə edilməsindən gələn gəlirlərə faiz gəlirləri, dividendlər, valyuta aktivlərinin yenidən qiymətləndirilməsindən gələn gəlirlər və sair aiddir.

Valyuta aktivlərinin yenidən qiymətləndirilməsi nəticəsində yaranan gəlir və zərərlər aşağıdakı qrafikdə əks olunmuşdur. Göründüyü kimi, Fond fəaliyyətinin ilk üç ilində valyuta aktivlərinin yenidən qiymətləndirilməsi zamanı orta hesabla 14 milyon AZN gəlir əldə etmişdir.

Diqram 5.

Mənbə. Neft Fondunun rəsmi saytı www.oilfund.az

Azərbaycan Respublikasının Anti-böhran Konsepsiyası

Buna baxmayaraq, 2004-2006-cı illərdə orta hesabla Fond 36 milyon AZN, 2008-ci ildə isə rekord 652 milyon AZN zərərlə üzləşmişdir. Buna səbəb ABŞ dollarının manata qarşı dəyərdən düşməsi olmuşdur. 2007-ci ildə isə dolların manata qarşı 2,99% dəyərdən düşməsi avronun manata qarşı 8,53% dəyər qazanması ilə kompensasiya edilmiş və valyuta vəsaitlərinin yenidən qiymətləndirilməsi zamanı 14 milyon manata yaxın gəlirin yaranmasına gətirib çıxarmışdır.

Azərbaycan iqtisadiyyatının müasir vəziyyətinə baxış göstərir ki, 2004-ci ildə başlayan makroiqtisadi göstəricilərin sürətli artımı ötən il səngimişdir. Bununla yanaşı, Dövlət Neft Fondunun gəlirlərinin həm 2008-ci ildə proqnozlaşdırılan həcmdə olmaması, həm də 2009-cu ilin fondun büdcəsinin gözlənilməyincə kiçik planlaşdırılması qlobal maliyyə böhranının və eləcə də neftin dünya bazar qiymətinin aşağı düşməsinin Azərbaycan iqtisadiyyatına mənfi təsir göstərdiyindən xəbər verir. Təbii ki, qlobal xarakter alan bu böhranın təsirlərindən sığortalanan ölkə, demək olar ki, yoxdur. Bu baxımdan, hər bir ölkədə hazırlanan anti-böhran proqramlarının və ya konsepsiyalarının əsas məqsədi böhranın neqativ təsirlərini azaltmaq və iqtisadiyyatın qısa zamanda sağlamlaşdırılmasına nail olmaqdır.

Azərbaycan İqtisadiyyatının Müxtəlif Sektorları Üzrə Anti-böhran Tədbirləri

Qlobal maliyyə böhranının neqativ təsirlərini azaltmaq və eləcə də ölkədə dayanıqlı iqtisadi inkişafı qorumaq üçün anti-böhran tədbirlərinin həyata keçirilməsi vacibdir. Anti-böhran tədbirləri hər bir ölkənin iqtisadiyyatının yerli xüsusiyyətlərindən asılı olaraq həyata keçirilməlidir. Məhz bunun nəticəsidir ki, Avropa Birliyi ölkələrində hazırlanan anti-böhran proqramları mahiyyətə bir-birlərindən fərqlənirlər. Amma bununla yanaşı, demək olar, bütün anti-böhran proqramları məhz dövlətin müdaxiləsinin artırılmasını təşviq edirlər. Xatırladaq ki, ötən əsrin 30-cu illərində Qərbdə baş verən durğunluqdan çıxış yolu da məhz dövlət müdaxiləsinin artırılması oldu. O zaman Keyns dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsinə stimullaşdıran 5 funksiya müəyyənləşdirmişdir.

Böhran illərində dövlətin sahibkarların, bankirlərin və bütövlükdə bütün vətəndaşların yanında olması vacibdir. Dövlət öz imkanlarından istifadə edərək öz vətəndaşlarına yardım edir. Bununla da böhrandan tez çıxmağa zəmin yaradır. Artıq ABŞ hökuməti cəmi 1.7 trilyon dollar olan yardım paketlərini təsdiq edib. Avropa Birliyi ölkələri də biznesə yardım etməkdədir. Azərbaycanda da biznesə dövlət yardımlarının əhmiyyəti artıq ən yüksək rəsmi səviyyədə bəyan edilib. Sözügedən konsepsiya dövlətin biznes və ya sahibkarlara həm birbaşa, həm də dolay yardımını nəzərdə tutur.

Qlobal böhran nəticəsində maliyyə resurslarının qıtlığı problemini nəzərə alaraq konsepsiya dolay yardım metodlarına üstünlük verir. Bu zaman, artıq, nağd maliyyə yardımlarına ciddi ehtiyac qalmır. Bununla belə, konsepsiyada nəzərdə tutulduğu kimi bir sıra hallarda birbaşa yardımlara da ehtiyac var və bu da iqtisadi canlanmaya ünvanlanan tədbirlərin əsasını təşkil edir.

Azərbaycan Respublikası iqtisadiyyatının strukturunu və xüsusiyyətlərini əsas götürərək və eləcə də xarici ölkələrin təcrübəsini nəzərə alaraq İqtisadi və Sosial İnkişaf Mərkəzi iqtisadiyyatın konkret sektorları üzrə aşağıda qeyd edilən anti-böhran tədbirlərinin həyata keçirilməsini məqsədə uyğun hesab edir.

Sahibkarlıq sferası

Anti-böhran tədbirlərinin əsas hədəflərindən biri ölkədə kiçik və orta sahibkarlığın inkişafını stimullaşdırmaqdır. İstər MDB ölkələrində, istərsə də inkişaf etmiş dövlətlərdə hazırlanan anti-böhran proqramlarının aparıcı istiqaməti sahibkarlığın stimullaşdırılmasına istiqamətlənən tədbirlərin həyata keçirilməsidir. Son illər İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin yanındakı Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu vasitəsi ilə 400 milyon manatadək kreditin verilməsidir. Təəssüf ki, bu il yanvarın 18-də ölkə prezidentinin sərəliyi ilə keçirilən 2008-ci ilin iqtisadi və sosial yekunlarına həsr edilmiş müşavirədə qeyd edildiyi kimi sözügedən fondun fəaliyyətində son illər ciddi, hətta cinayət xarakterli nöqsanlar olmuşdur. Bu isə sahibkarlığın inkişafına yönəldilən vəsaitlərin heç də tamamilə səmərəli xərclənməsinə imlan verməmişdir. Qlobal böhranın müşahidə edildiyi bir dövrdə ölkəmizdə sahibkarlığın inkişafına dəstək verilməsi üçün bu sahəyə ayrılan maliyyə yardımlarının həcmnin artırılması vacibdir. Şübhəsiz sahibkarlığın, xüsusən də kiçik və orta müəssisələrin inkişafı həm məşğulluğun təmin edilməsinə, həm də rəqabətin gücləndirilməsinə pozitiv təsir göstərir. Kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı həmçinin yeni innovasiyaların tətbiqinə də müsbət təsir göstərir. Bu baxımdan ölkədə sahibkarlığın inkişafının dəstəklənməsi üçün aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi məqsədə uyğun hesab edilir:

- Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu vasitəsi ilə sahibkarlara təqdim edilən kreditin həcmnin artırılması. Bu il dövlət büdcəsindən Sahibkarlığa Kömək Milli Fonduna güzəştli kreditlərin verilməsi məqsədilə 74 milyon manat vəsaitin ayrılması nəzərdə tutulmuşdur. Ümumilikdə isə, Fondun xəzinə hesabına qaytarılacaq kredit məbləğləri və kredit faizləri də daxil olmaqla, 2009-cu ildə sahibkarlara 130 milyon manat məbləğində güzəştli kreditin verilməsi proqnozlaşdırılır. Bu il nəzərdə tutulan vəsaitin əvvəlki illərlə müqayisə də çox olmasına baxmayaraq qlobal maliyyə böhranın neqativ təsirlərinin azaldılmasında kiçik və orta sahibkarlığın əhəmiyyətini nəzərə alaraq fond vasitəsi ilə sahibkarlara təqdim edilən güzəştli kreditlərin həcmnin 250 milyon manatadək artırılması məqsəd uyğun hesab edilir. Güzəştli kredit məbləğinin artırılması kiçik və orta müəssisələrin maliyyə mənbələrinə çıxış imkanlarını genişləndirəcək və onların fəaliyyətinin genişləndirilməsinə səbəb olacaq. Faktik olaraq, qlobal maliyyə böhranı başladıqdan sonra yerli müəssisələrin əsas problemi maliyyə resursların azlığıdır. Problemi dərinləşdirən əsas səbəblərdən biri məhz bankların kütləvi kreditləşməni dayandırması və təklif edilən kreditlər üzrə faiz dərəcələrinin yüksək olmasıdır. Bu isə sahibkarlara fəaliyyətlərini əvvəlki səviyyədə bərpa etməyə imkan vermir. Bu baxımdan,

güzəştli kreditlərinin həcmnin artırılması ölkəmizdə sahibkarlığın inkişafını ciddi şəkildə stimullaşdırma bilər.

- Kredit faizinin aşağı salınması. İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin nəzdindəki Sahibkarlığa Kömək Mili Fondu banklara 1 faizdən, banklarsa sahibkarlara illik 7 faizdən çox olmamaq şərtlə kredit təklif edir. Milli Bankın faiz dərəcəsinin 3 faiz olduğunu və inflyasiya səviyyəsinin 2009-cu ildə əhəmiyyətli şəkildə azaldığını nəzərə alaraq kredit faizinin 7-dən 4 faizədək azaldılması məqsədə uyğun hesab edilir. Bu sahibkarlara kreditlərdən daha səmərəli istifadə etmək imkanı verəcək.
- Kreditlərin maksimum məbləğinin artırılması. Hal-hazırda İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin nəzdindəki Sahibkarlığa Kömək Mili Fondunu təklif etdiyi kreditlərin maksimum məbləği isə 3 milyon manatdır. Böhran dövründə maliyyə resurslarının qıtlığının yaranmasına baxmayaraq kreditlərin məbləğinin artırılması nəticəsində sahibkarların daha geniş layihələr həyata keçirmək imkanları əldə edəcəklər. Bu baxımdan, kreditlər üzrə maksimum məbləğinin 3 milyon manatdan 5 milyon manatadək artırılması məqsədə uyğun hesab edilir. Bu istiqamətə ayrılacaq kreditlərin həcmnin artırıldığı halda maksimum məbləğinin artırılması imkanları genişlənir.
- Kreditlərin ayrılması prosesinə ictimai nəzarəti və şəffaflığı artırmaq məqsədi ilə vətəndaş cəmiyyəti və sahibkarlar birliklərinin kreditlərin verilməsi prosesinə cəlb edilsin. Ölkə prezidentinin sədrliyi ilə keçirilən müşavirədə qeyd edildiyi kimi son illər güzəştli kreditlərin verilməsində ciddi nöqsanlar olub. Bu baxımdan kreditlərin verilməsinə vətəndaş cəmiyyətinin cəlb edilməsi prosesin daha səmərəli həyata keçirilməsinə yardım edər.
- İnhisarçılığa qarşı mübarizənin genişləndirilməsi. Ölkə prezidenti 2008-ci ilin iqtisadi və sosial yekunlarına həsr edilən müşavirədə inhisarçılığa qarşı mübarizənin aparılmasını hökumət qarşısında əsas vəzifələrdən biri kimi göstərməsinə baxmayaraq hələ də bu sahədə vəziyyət qənaətbəxş hesab edilə bilməz. Nazirlər Kabinetinin və eləcə də İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin inhisarçılığa qarşı mübarizəsinin gücləndirməsi həm rəqabətin qorunmasına, həm də vətəndaşların istehlakçı hüquqlarının qorunmasına imkan verə bilər. Aydın ki, inhisar bütövlükdə iqtisadi inkişafa mane olan əsas faktor hesab edilir. Buna görə də, əsas anti-böhran tədbirlərindən biri kimi inhisarçılığa qarşı mübarizənin

aparılması olduqca vacibdir. Bu baxımdan inhisarçılığa və eləcə də süni qiymət artımlarına qarşı xüsusi bir sənədin imzalanmasına ehtiyac var. Prezident tərəfindən imzalanması məqsədə uyğun hesab edilən həmin sənəddə inhisarçılığa qarşı mübarizənin genişləndirilməsi üçün dövlət qurumları qarşısında xüsusi vəzifələrin müəyyənləşdirilməsi təklif edilir.

- Süni qiymət artımlarına qarşı kompleks mübarizənin gücləndirilməsi. Süni qiymət artımları istehlakçıların hüquqlarını pozmaqla yanaşı vətəndaşların sosial vəziyyətinə neqativ təsir göstərir. İqtisadi İnkişaf Nazirliyində baş verən kadr dəyişikliklərindən sonra süni qiymət artımlarına qarşı mübarizənin gücləndirilməsi müşahidə olunur. Bu müsbət addım kimi qiymətləndirilməlidir, bununla belə, süni qiymət artımlarına qarşı kompleks tədbirlərin görülməsi olduqca vacibdir. Süni qiymət artımlarına qarşı kompleks mübarizə bir sıra sektorlarda, eləcə də tikintidə canlanmanın yaranmasına səbəb ola bilər.
- Azad iqtisadi zonaların yaradılması ilə bağlı aparılan işlərin sürətləndirilməsi. 2008-ci ildə xarici investisiyaların həcmi 2.2 milyard manat olub ki, bu da əvvəlki illə müqayisədə 16.3 faiz azdır. Dünya investisiya bazarında nağd vəsaitlərin qıtlığı müşahidə edilir. Buna görə də, böhran dövründə xarici investisiyaların cəlb edilməsi ilə bağlı müxtəlif mexanizmlərdən istifadə edilməsi vacibdir. Artıq İqtisadi İnkişaf Nazirliyi "Azad iqtisadi zonaların yaradılması haqqında" qanun layihəsini Milli Məclisə təqdim edib. Layihənin yaxın vaxtlarda parlamentdə müzakirəyə çıxarılması gözlənilir. Layihənin qəbulunun sürətləndirilməsi ilə yanaşı azad iqtisadi zona yaradılacaq regionların müəyyənləşdirilməsi və bu istiqamətdə işlərin aparılması məqsədə uyğun hesab edilir. Azad iqtisadi zonalar yaradılan zaman "Regionların İqtisadi-Sosial İnkişafı" Dövlət Proqramının tələbləri nəzərə alınmaqla yanaşı ixtisaslı kadr ehtiyaclarının ödənilməsi amili də nəzərə alınmalıdır.
- Tikinti sektorunda müşahidə edilən durğunluğun aradan qaldırılması üçün dövlət sifarişlərinin yerləşdirilməsində yerli tikinti şirkətlərinə üstünlük verilsin. Bu tikinti sektorunda canlanmanın yaranmasına və yerli tikinti şirkətlərinin maliyyə potensialının artmasına gətirib çıxarar.
- Sənədləşmənin sadələşdirilməsi: Tikintiyə başlamaq üçün burda kifayət qədər çoxlu sənəd tərtib etmək lazımdır. Bu işə bir neçə ay vaxt aparır. Müqayisə üçün qeyd edək ki, ABŞ-da bütün sənədləşmə işləri 30 dəqiqəyə həll olunur. Həyata keçiriləcək bu kimi tədbirlər tikinti sektorunda durğunluğa aradan qaldırmağa yardım edəcək.

- “Yeni Yaşma” Sənaye Şəhərciyinin formalaşdırılması sürətləndirilməlidir. Sözügedən sənaye şəhərciyinin maliyyə əsaslandırılmasının aparılmasına baxmayaraq bu istiqamətdə işlər dayandırılmışdır. Sənaye Şəhərciyinin salınması Azərbaycan iqtisadiyyatına, xüsusən qeyri-neft sektoruna xarici investisiyaların axınına yardım edə bilər. Bu eləcə də məşğulluğun təmin edilməsi baxımdan xüsusi əhəmiyyətə malikdir.
- Yerli məhsulların ixracının stimullaşdırılması ilə bağlı tədbirlərin həyata keçirilməsi. İqtisadi İnkişaf Nazirliyi yerli məhsulların xarici bazara çıxarılması ilə bağlı fəaliyyətini genişləndirməklə Azərbaycana həm valyuta axınlarına müsbət təsir göstərə, həm də yerli müəssisələrin potensialı gücləndirə bilər. Böhran dövründə müqayisəli üstünlüklərə malik məhsullar balıq və balıq məhsulları, kənd təsərrüfatı məhsulları, spirtli içkilər hesab edilir.
- “Rəqabət Məcəlləsinin” qəbulunun tezləşdirilməsi. Anti-inhisar tədbirlərinin səmərəli həyata keçirilməsi üçün qanunvericilik bazasının möhkəmləndirilməsinə ehtiyac vardır. “Rəqabət Məcəlləsinin” qəbulunun yubanması rəqabət mühitinə neqativ təsir göstərir. Buna görə də anti-böhran tədbiri kimi sözügedən məcəllənin qəbulu sahibkarlığın inkişafına müsbət təsir göstərə bilər.

Bank sektoru

Qlobal maliyyə böhranı başladıqdan sonra Azərbaycan iqtisadiyyatının təhlili göstərir ki, böhranın ən çox təsir göstərdiyi sektorlardan biri məhz bank sektorudur. Azərbaycanın kommertiya bankları qlobal maliyyə böhranı başlamamışdan öncəki 1 il ərzində xarici borclanmanı 3 dəfə artıraraq xaricdən 2.5 milyard dollar həcmində borc cəlb etmişdirlər. Cəlb edilən borcların strukturunda qısa müddətli kreditlərin üstünlük təşkil etməsi kommertiya banklarını böhran başladıqdan sonra həmin borcları geri ödəməyə məcbur etmişdir. Ötən müddətdə kommertiya bankları 1.2 milyard dollar həcmində borcu geri qaytara bilsələr də, növbəti dövrdə daha 1.3 milyard dollarlıq kredit qaytarmalıdırlar. Borclanma səviyyəsi və eləcə də banklara yerləşdirilən əmanətlərin həcmində müşahidə edilən azalmalar banklara fəaliyyətlərini əvvəlki səviyyədə bərpa etməyə imkan vermir. Qlobal maliyyə böhranı başlanmamışdan öncə qeyri-neft Ümumi Daxili Məhsulun 70 faizinin maliyyə sektorunun payına düşdüyünü nəzərə alıqda, bank sektorunda yaranan problemlərin qeyri-maliyyə sektorundakı neqativ təsirlərini müəyyənləşdirmək heç də çətin olmaz. Bu baxımdan bir sıra sektorlarda müşahidə edilən durğunluğun aradan qaldırılması üçün bank sektorunun inkişafını stimullaşdıran addımların atılması vacibdir. Milli Bankın faiz dərəcəsinin 15 faizdən 3 faizədək azaldılması ilə bağlı qlobal böhran başladıqdan bəri atdığı addımlar təqdirə layiq olsa da bu sözügedən sektorda problemi yumşalmasına yardım edib. Kommertiya bankları hələ də kütləvi kreditləşməni bərpa edə bilmirlər və kredit faizləri yüksək olaraq qalır. Baxmayaraq ki, Milli Bankın faiz dərəcəsinin endirilməsi ilə bağlı qərarları bankların likvidliyin artırılmasına xidmət edir, amma bu hələlik likvidlik probleminin tamamilə aradan qaldırılmasına gətirib çıxarmayıb. Milli Bankın məlumatına görə, depozitlər üzrə icbari ehtiyat normasının 9%-dən 6%-ə endirilməsi kommertiya bankları üçün 130 mln manat likvid vəsaiti azad etmişdir. Milli Bank bunu bankların xarici kreditləri ödəmə qrafikində gərginliyin müşahidə edilməsi ilə izah etmişdir. Həmçinin nəzərə almaq lazımdır ki, cari ildə pul kütləsi ötən illə müqayisədə aşağı temple artır və artım 25 faizdən çox olmayıb. Halbuki ötən il bu göstərici 100% idi. Təbii ki, qlobal maliyyə böhranı ölkəyə daxil olan maliyyə resurslarının həcmnin azalmasına gətirib çıxarıb və nəticədə bu pul qıtlığının yaranmasının əsas faktorlarından birinə çevrilmişdir.

Bank sektorunda atılan digər addım maliyyə qurumlarının 2009-2012-ci illərdə mənfəət vergisindən azad edilməsidir. Bu bank sektorundakı problemlər aradan qaldırıldıqdan sonra onların sərəncamında qalacaq vəsaitlərin həcmnin artırılmasına xidmət edəcək. Ancaq nəzərə almaq lazımdır ki, mənfəət vergisindən azad edilmə post-böhran üçün olduqca əhəmiyyətlidir və

təbii ki, bu addım böhran dövründə bankların likvidliyinin artırılmasına əsaslı təsir göstərə bilmir. Əsas səbəb odur ki, hal-hazırda böhranla bağlı olaraq mənfəətlə işləyən maliyyə qurumlarının sayı azalmışdır. Ancaq maliyyə qurumlarının 3 il müddətinə mənfəət vergisi ödəməkdən azad edilməsi müsbət haldır və praktik olaraq güzəşt vaxtının uzun olması bankların bu addımdan faydalanmaq imkanlarını artıracaqdır. Bununla belə, bank sektorunun inkişafı üçün dolaylı addımlar ilə yanaşı birbaşa yardımlara da ehtiyac vardır.

Bununla yanaşı, anti-böhran tədbirləri bank sektorundakı real problemlərin həllinə ünvanlanarsa bu qısa müddətdə həmin sektorda canlanmanın yaranmasına gətirib çıxara bilər. Bu baxımdan bank sektorundan aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi təklif edilir:

- Dövlət rezervlərinin bir qisminin Azərbaycanın kommersiya banklarında yerləşdirilməsi. Artıq Respublika Prezidenti İlham Əliyev dövlət rezervlərinin bir hissəsinin yerli kommersiya bankları vasitəsilə real sektora yönəldilməsi ilə bağlı göstəriş verib. Bankların likvidliyinin artırılması üçün 4 milyard dollaradək rezervin Azərbaycanın kommersiya banklarında yerləşdirilməsi məqsədə uyğun hesab edilir. Həmin vəsaitin 3 milyard dolları kommersiya bankları vasitəsi ilə real sektora uzun müddətli və aşağı faizli kredit şəkilində təqdim edilməli, qalan 1 milyard dollar isə kommersiya banklarına uzun müddətli kredit şəkilində və ya böhranla üzləşən əksər ölkələrdə olduğu kimi yardımlar şəkilində təqdim edilməlidir. 3 milyard dollar kommersiya banklarının fəaliyyətinə müsbət təsir göstərməklə yanaşı və əslində daha çox real sektorun canlanmasına hədəflənib. 1 milyard dollar isə banklara cari problemlərini həll etməyə və eləcə də borc öhdəliklərini ciddi şəkildə yumşaltmağa imkan verəcək. Artıq bir sıra MDB ölkələrə o cümlədən Rusiya və Qazaxıstan dövlət rezervləri hesabına maliyyə sektoruna yardımın həyata keçirilməsi ilə bağlı qərar qəbul ediblər. Praktik olaraq, qlobal maliyyə böhranının təsirlərini azaltmaq üçün bank sektoruna birbaşa dəstəyin verilməsi alternativsiz hala gəlmişdir. Bu baxımdan da ölkə prezidentinin tapşırığına uyğun olaraq rezervlərin qısa müddətdə ölkəyə gətirilməsi və bank sektoruna ünvanlandırılması olduqca vacibdir.
- Milli Bankın faiz dərəcəsinə 1 faizədək aşağı salması. Artıq inkişaf etmiş ölkələrdə faiz dərəcəsi sifirə yaxındır. Aydın ki, Mərkəzi Banklar üçün faiz dərəcəsi bank sektoruna təsir etmək üçün əsas alətlərdən biridir. Buna görə də, Milli Bankın faiz dərəcəsinə 1 faizədək endirməsi kommersiya banklarının likvidliyinin artmasına yardım göstərəcək. Böhran dövrlərində faiz dərəcəsinin aşağı salınması daha çox müsbət təsirlərə malik olduğunu nəzərə alıqda Milli Bankın faizinin dərəcəsinin endirilməsi ilə qərarı sadəcə

bankların likvid vəsaitlərə çıxış imkanlarını artıracaq. Digər tərəfdən, ölkədə infilyasiya səviyyəsinin də aşağı düşdüyünü nəzərə alıqda belə bir qərarın verilməsi üçün iqtisadi əsas da vardır. Doğrudur, faiz dərəcəsinin aşağı salınması kommersiya banklarının likvidlik probleminin həll edilməsi demək olmayacaq. Bu isə birbaşa Milli Bankın mərkəzləşdirilmiş kredit resurslarını həcmnin azlığı ilə bağlıdır. Bununla belə, bu qərarın iqtisadi təsirləri ilə yanaşı banklar üçün psixoloji effektləri də vardır.

- Milli Bankın məzənnə siyasətinə yenidən baxması. Milli Bankın 2009-cu il üçün pul siyasətinin əsas istiqamətləri haqqında bəyanatında bildirilir ki, ölkənin mərkəzi bankı xarici faktorlardan asılı olaraq çevik siyasət həyata keçirəcəkdir. Nəzərə almaq lazımdır ki, pul siyasətinin əsas həlqəsi məhz məzənnə siyasətidir. Ötən il Azərbaycan manatı dollara nisbətən 5.2 faiz möhkəmlənsə də hal-hazırda Milli Bankın manatın məzənnəsinin stabil saxlanması üçün döviyyəyə dollar intervensiya edir. 2008-ci ildən etibarən Milli Bankın nominal effektiv məzənnə siyasəti həyata keçirməsi müsbət addım olsa da qlobal maliyyə böhranın təsirlərini azaltmaq üçün məzənnə siyasətinə yenidən baxılması vacibdir. Qeyd edək ki, 2008-ci ildə nominal effektiv məzənnə 12 faiz möhkəmlənmişdir. Artıq bəzi MDB ölkələrində milli valyutanın devalvasiyası həyata keçirilmişdir. Bu tədbiri həyata keçirən MDB ölkələrində milli valyuta 25-30 faiz intervalında dəyərdən düşmüşdür. MDB ölkələri arasında ilk dəfə Rusiyada həyata keçirilən devalvasiyada məqsəd rəsmi olaraq böhranın neqativ təsirlərini azaltmaq kimi qeyd edilirdi. Azərbaycan Respublikasında manatın devalvasiyası ən çox müzakirə edilən iqtisadi məsələlərdən olsa da yaxın vaxtlarda manatın məzənnəsinin kəskin azaldılmasına getmək məqsədə uyğun hesab edilmir- baxmayaraq ki, devalvasiya qısa müddətli dövrdə neqativ, uzun müddətli dövrdə isə pozitiv təsirlərə malikdir. Bununla yanaşı, Milli Bankı mərhələli olaraq yumşaq məzənnə siyasətində istifadə etməsi daha məqsədə uyğun hesab edilir. Mərhələli məzənnə yumşaldılması siyasəti həm manata olan inamın azalmasına imkan verməyəcək, həm də bir sıra makroiqtisadi, eləcə də büdcə, investisiya siyasətinə müsbət təsirlər göstərmək imkanına malikdir. Bu baxımdan anti-böhran tədbiri kimi yaxın aylarda manatın dollara məzənnəsinin 10 faizədək azaldılması qlobal böhranın təsirlərini azaltmağa yardım edə bilər. Bu, həmçinin, neqativ sosial təsirlərə də malik olmayacaq və makro-tarazlığın qorunmasına müsbət təsir göstərəcək.

- Əhalinin banklara olan inamının artırılması üçün psixoloji metodlardan istifadə edilməsi. Bank sektoru həssas sektor olduğu üçün psixoloji faktorlar kifayət qədər ciddi təsirlərə malikdir. Böhran illərində əhalinin banklara olan inamının azalması qaçılmazdır. Böhran vətəndaşlara vəsaitlərin banklarda saxlanması ilə bağlı müəyyən narahatçılığın yaranmasına gətirib çıxarır. Azərbaycan da bu mənada istisna deyildir. Bu baxımdan Milli Bank əhalinin banklara olan inamının artırılması və eləcə də azalmasının qarşısının alınması üçün psixoloji tədbirlərdən istifadə etməlidir. Bu zaman kütləvi informasiya vasitələrinin imkanlarından faydalanmaq olduqca vacibdir. Milli Bankın əhalinin banklara olan inamının artırılmasına hesablanan sosial reklamlardan da istifadə etməsi məqsədə uyğun hesab edilə bilər.
- Əmanətlərin sığortalanan hissəsinin yüksəldilməsi. Kommersiya bankları üçün əmanət qoyuluşlarının artırılması daxili maliyyə mənbəyi kimi əhəmiyyətlidir. Qlobal maliyyə böhranı başlamamışdan əvvəl kommersiya banklarının xarici borcları ilə əmanətlərin həcmi eyni olsa da sonradan bu asılılıq pozuldu. Milli Bankın məlumatına görə, 2008-ci ilin yekunlarına əsasən əmanət qoyuluşlarında artım qeydə alınsa da əsas artımlar ilin birinci yarısına təsadüf edir. Əmanətlərin sığortalanan hissəsinin artırılması əhalinin kommersiya banklarına olan inamının artmasına və eləcə də əmanətlərin qoyuluşlarının həcmının yüksəldilməsinə səbəb olacaq.
- Dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına ipoteka kreditləşməsinin bərpa edilməsi. Qeyd edək ki, ipoteka kreditlərinin verilməsi qaydaları Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2005-ci il 16 sentyabr tarixli 299 nömrəli «Azərbaycan Respublikasında ipoteka kreditləri sisteminin yaradılması haqqında» fərmanına uyğun olaraq aparılmışdır. Elə həmin ilin dekabrın 22-də ölkə prezidenti 339 nömrəli fərmanı ilə «Azərbaycan Respublikasının Milli Bankının nəzdində Azərbaycan İpoteka Fondunun vəsaiti hesabına kreditlərin verilməsi» Qaydalarını təsdiq etmişdir. Bununla belə, 2007-ci ilin iyun ayının 14-dən sonra dövlət büdcəsi hesabına ipoteka kreditlərinin verilməsi dayandırılmışdır. 2006-cı ildə 5 milyon 568 min manatlıq ipoteka krediti verilmişdir və bu rəqəm 2007-ci ildə 62 milyon 242 min manatadək yüksəlmişdir. Təəssüf ki, 2007-ci ilin ikinci yarısında və 2008-ci ildə dövlət büdcəsinin vəsaitləri hesabına ipoteka kreditləşməsi həyata keçirilməmişdir. Baxmayaraq ki, ötən il dövlət büdcəsində bu məqsədlə 34 milyon manat nəzərdə tutulmuşdur. İpoteka kreditləşməsinin bərpa edilməsi yalnız kommersiya

banklarının fəaliyyətinə deyil, həmçinin tikinti sektoruna da müsbət təsir göstərə bilər. Bu əhalidə tələbin artması stimullaşdıran əsas faktorlardan birinə çevrilə bilər. Eyni zamanda qlobal maliyyə böhranının Azərbaycanın kommersiya banklarına və eləcə də tikinti sektoruna neqativ təsir göstərdiyini nəzərə alaraq dövlət büdcəsindən ipoteka kreditləşməsinə ayrılan vəsaitin həcmnin 2 dəfə artırılması məqsədə uyğun hesab edilir.

Vergi sistemi

Böhranın təsirlərinin azaldılmasında vergi siyasətinin təkmilləşdirilməsi və eləcə də bu sahədə həyata keçirilən siyasətin sahibkarlığın inkişafını stimullaşdırması olduqca vacibdir. Vergilər Nazirliyinin səyyar yoxlamaların 2009-cu ilin sonunadək dayandırılması ilə bağlı qərarı təqdirəlayiqdir. Bu global böhranın təsirlərinin azaldılmasına müsbət təsir göstərəcək. Bununla yanaşı, bu sahədə oxşar tədbirlərin davam etdirilməsi olduqca vacibdir. Böhran dövründə vergi siyasətinin fiskal xarakterindən daha çox inkişafı stimullaşdırılması funkiyası öndə olmalıdır. Bu isə təbii ki, sahibkarların sərəncamında daha çox vəsaitin qalmasına xidmət etməlidir.

- Vergi dərəcələrin azadılması. Vergi dərəcələrinin sahibkarlığın inkişafında rolu əvəzsizdir. Böhran dövründə yüksək vergi dərəcələri sahibkarların sərəncamında qalan vəsaitlərin həcmi azaldır və onların likvidliyini aşağı salır. Artıq nəinki bəzi keçid ölkələrində hətta bir sıra inkişaf etmiş ölkələrdə də vergi dərəcələrinin azaldılması həyata keçirilmişdir. Bu baxımdan təklif olunur ki, vergi dərəcələrinə 1 il müddətində aşağıdakı azalmalar tətbiq olunsun:

- Mənfəət vergisi 22 faizdən 20 faizə endirilir,
  - Əlavə Dəyər Vergisi 18 faizdən 16 faizə endirilir,
  - Fiziki şəxslərin gəlir vergisində vergidən azad edilən hissəsi 75 manatdan 100 manatadək artırılır və eləcə də güzəştin tətbiq edilmədiyi məbləğ 200 manatdan 300 manatadək artırılır,
  - Sadələşdirilmiş vergi subyektləri üçün nəzərdə tutulan rüblük maksimum məbləğ 22 500 manatdan 36 min manatadək artırılır,
  - Sosial sığorta ayırmasının həcmi, işəgötürənlərdən tutulan hissəsi 22%-dən 18 %-ə endirilsin,
  - Sadələşdirilmiş vergi dərəcələri 1 il müddətinə Bakıda 4 faizdən 2 faizədək, regionlarda isə 2 faizdən 1 faizədək aşağı salınır.
- Sadələşdirilmiş vergi sisteminin tətbiq edilməsi meyarının fiziki və hüquqi şəxslər üçün fərqləndirilməsi. Bir pəncərə sisteminin uğurla tətbiq edilməsinə baxmayaraq hələ də qeydiyyatdan keçən sahibkarlıq subyektlərinin böyük əksəriyyəti fiziki şəxslərdir. Ötən il

bu fərq 6 dəfədən çox olmuşdur. Buna görə də, sadələşdirilmiş vergi subyektləri olan hüquqi şəxslər üçün bu rəqəm 75 min manat müəyyənləşdirilsin.

- İnvestisiya vergi sisteminin tətbiqinin gücləndirilməsi. Azərbaycan Respublikasında investisiya vergilərinin tətbiqi son illər ciddi şəkildə müzakirə edilsə də bu sistemi real olaraq hələlik tətbiq etmək mümkün olmamışdır. Qlobal böhranın neqativ təsirlərini azaltmaq məqsədi ilə bu vergi növünün tətbiq edilməsi məqsədə uyğun hesab edilir. Bu sistemin tətbiqi həmin güzəştdən istifadə etmək hüququ olacaq müəssisələrin sərəncamında əlavə vəsaitlərin qalmasına və təbii ki, onların inkişafını stimullaşdırmağa xidmət edəcək.
- Yerli təkrar istehsalçıları dəstəkləmək üçün təkrar məhsulların istehsalı və təkrar ixracı üçün xaricdən alınan xammala hesablanan ƏDV-nin ödənilməsinə 1 il müddətinə güzəşt tətbiq edilsin.
- Xarici banklardan kredit almış müəssisələrə kredit geri qaytarıldıqda ödənilən 10 %-lik rüsumu 1 il müddətinə güzəşt tətbiq edilsin. Yerli şirkətlərin qlobal maliyyə böhranı ilə bağlı olaraq xarici borc öhdəliklərinin artması bu sahəyə dövlət müdaxiləsini vacib edir. Bu baxımdan 1 illik güzəşt sahibkarların sərəncamlarında qalan vəsaitin həcminin artmasına gətirib çıxara bilər.
- Müəssisələrin verdiyi dividendlər 1 il ərzində vergidən azad edilsin. Bunun hesabına dividendlərin bir hissəsinin nizamnamə kapitalına yönəldilməsi mümkün olacaq ki, bu da son nəticədə dövriyyədəki pul vəsaitlərinin artırılmasını stimullaşdıracaq.
- İnvestisiya qoyuluşu ilə bağlı mənfəət vergisinə güzəştlərin edilməsi. Təsisçilər tərəfindən müəssisənin inkişafı üçün investisiya qoyularsa, bununla yeni iş yerləri açılmaqla bərabər, dövriyyədə maliyyə vəsaitlərinin artırılması mümkün olar ki, bunun hesabına son nəticədə mənfəət vergisi hesablanan zaman qoyulmuş investisiyanın müəyyən hissəsi qədər güzəştin tətbiq edilməsi məqsədəuyğun hesab edilir.

Maliyyə və büdcə siyasəti

Qlobal maliyyə böhranı ölkəmizdə həyata keçirilən maliyyə siyasətinə yenidən baxılmasını və eləcə də büdcə siyasətinin böhranın şərtlərinə uyğunlaşdırılmasını tələb edir. Bu maliyyə intizamının gücləndirilməsini və ya qənaət prinsipinin tətbiq edilməsi kimi məsələləri əhatə etməklə yanaşı maliyyə sistemində kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsini əhatə etməlidir. Artıq ölkə prezidenti "Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi tədbirləri haqqında" Fərman imzalamışdır və həmin sənədlə maliyyə intizamının qorunması məsələləri nazirlik qarşısında əsas tapşırıq kimi qoyulmuşdur. Anti-böhran tədbirləri həyata keçirən istənilən ölkədə maliyyə intizamının gücləndirilməsi əsas vəzifələrdən biridir. Nəzərə almaq lazımdır ki, son illər Azərbaycan Respublikası dövlət büdcəsini gəlirlərinin artması maliyyə intizamının gücləndirilməsini əhəmiyyətli dərəcədə vacib hala gətirmişdir. Qlobal maliyyə böhranı və eləcə də neftin dünya bazar qiymətinin azalması nəticəsində dövlət gəlirlərinin azalması bu vacibliyi daha da artırmışdır.

Hal-hazırda ən çox müzakirə edilən məsələlər sırasında dövlət büdcəsinin xərclərinə sekvestrin tətbiq edilməsidir. Azərbaycan Respublikası büdcə sistemi haqqında qanuna görə, dövlət büdcəsinin gəlirlərinin artımında problem olduğu halda hökumətin təklifi ilə Milli Məclis dövlət büdcəsinə sekvestr tətbiq edilməsi məsələsini müzakirəyə çıxara bilər. Nazirlər Kabinetinin 2 fevral 2009-cu il qərarı ilə investisiya xərclərinin istiqamətləri təsdiq edilsə də 1.5 milyard manat vəsait rezerv kimi saxlanılmışdır. Güman edilir ki, 2009-cu ilin dövlət büdcəsinin gəlirlər hissəsinin formalaşmasına problemlər yaranarsa o zaman həmin xərclərə sekvestr tətbiq ediləcək. Bütövlükdə maliyyə və büdcə sektorunda qlobal maliyyə böhranın təsirlərinin azaldılması üçün aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi məqsədə uyğun hesab edilir.

- 2009-cu ilin Dövlət büdcəsinə əlavə və dəyişikliklərin edilməsi. 2009-cu ilin dövlət büdcəsində 1 barel neftin 70 dollar proqnozlaşdırılması büdcənin gəlirlər hissəsinin formalaşmasında müəyyən problem yaratmaqdadır. Eyni zamanda qlobal maliyyə böhranın neqativ təsirləri nəticəsində qeyri-neft sektorunda müşahidə edilən durğunluq 2009-cu ildən həmin sektordan dövlət büdcəsinə ödəmələrin ümumi həcminə mənfi təsir göstərəcək. Buna görə də, təklif edilir ki, bu ilin may ayında dövlət büdcəsinə əlavə və dəyişikliklər edilsin və büdcədə 1 barel neftin qiyməti 50 dollar nəzərə alınsın. Bu cari ilin dövlət büdcəsinə konservativ büdcəyə çevrilməsinə imkan verə bilər.

Neftin büdcədəki qiymətində edilən dəyişikliklərə uyğun olaraq dövlət büdcəsinin xərclər hissəsində ixtisarlara aparılsın. Büdcə sistemi haqqında qanuna əsasən müdafiə olunan xərclərə sekvest (ixtisar) tətbiq edilə bilməz və müdafiə olunan xərclərin əsas hissəsini isə əmək haqqı, təqaüdlər və birbaşa müavinətlər təşkil edir. Buna görə də, sekvestrin tətbiq edilməsi ölkə vətəndaşlarının sosial vəziyyətinə mənfi təsir göstərməyəcək. Xərc ixtisarlara yalnız hələlik vacib hesab edilməyən investisiya layihələri üzrə tətbiq edilə bilər.

- Maliyyə intizamının gücləndirilməsi. Ölkə prezidenti qlobal maliyyə böhranı başladıqdan sonra həm maliyyə intizamının gücləndirilməsi, həm də çirkli pulların yuyulmasına qarşı mübarizənin aparılması üçün 3 sənəd imzalayıb. İstər Maliyyə Nazirliyi, istərsə də Milli Bankın maliyyə intizamının gücləndirilməsi ilə bağlı fəaliyyətləri genişləndirilməlidir. Maliyyə Nazirliyinin apardığı yoxlamalar göstərir ki, bir sıra qurumlarda büdcə vəsaitlərinin təyinatında yayındırılması faktları var. Maliyyə intizamının gücləndirilməsi qlobal böhran dövrlərində vəsaitlərdən səmərəli istifadə etmənin əsas elementi hesab edilir.
- Dövlət büdcəsindən vəsait ayrılan bütün layihələrdə əsaslandırılmış “Xərc-Gəlir Təhlilinin “ (CBA) aparılması. Dövlət büdcəsindən vəsait ayrılacaq bütün layihələr üzrə beynəlxalq metodologiya üzrə CBA-in tətbiq edilməsi maliyyə resurslarının daha səmərəli xərclənməsinə imkan yaradar və həmçinin həmin vəsaitlərin effektivliyini yüksəldər.
- Anti-böhran tədbirlərinin maliyyələşdirilməsi üçün dövlət büdcəsindən vəsaitin ayrılması. Anti-böhran büdcəsi sadəcə xərclərin azaldılmasını deyil, həmçinin bir sıra istiqamətlərə ayrılan vəsaitlərin həcmnin artırılmasını özündə ehtiva edir. Avropa Birliyi ölkələrində anti-böhran tədbirlərinin həyata keçirilməsi üçün ayrılan vəsaitlərin həcmi Ümumi Daxili Məhsulun 1-2 faizi intervalındadır. Ümumi Daxili Məhsulun 1 faizi həcmində vəsaiti anti-böhran tədbirləri üçün yönəldilməsi ölkənin maliyyə potensialına mənfi təsir göstərmir, əksinə həm qısa, həm də uzun müddətli müsbət təsirlərə malik olur. Buna görə də, təklif edilir ki, anti-böhran tədbirlərinin maliyyələşdirilməsi üçün dövlət büdcəsindən 380 milyon manat vəsaitin ayrılması məqsədəuyğundur. Büdcə xərclərində azalma nəticəsində baş verən vəsait azalmaları və eləcə də dövlət rezervlərindən istifadə bu məbləğə daxil edilmir. Bu baxımdan anti-böhran büdcəsi özündə vacib istiqamətlərə ayrılan xərclərin artırılmasını da nəzərdə tutmalıdır.

- Bütçə xərclərindən istifadədə qənaət prinsipinin tətbiq edilməsi. Qlobal maliyyə böhranı və neftin dünya bazarında qiymətinin aşağı düşməsi Azərbaycan Respublikası Dövlət bütçəsinin gəlirlər hissəsinin formalaşmasında müəyyən problemlər yaratmışdır. Qlobal Böhran dövründə bütçənin xərc hissəsinə qənaətin tətbiq edilməsi olduqca vacibdir. Bu baxımdan, 2009-cu ildə nəzərdə tutulan bir sıra investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsinin növbəti bütçə ilinə keçirməklə yanaşı bu il maliyyələşdiriləcək layihələrdə qənaətin tətbiq edilməsi Dövlət bütçəsində əlavə vəsaitlərin yaradılmasına imkan verəcək

Aqrar sfera

Qlobal Maliyyə böhranının təsirlərinin azaldılmasında və ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsində kənd təsərrüfatının rolu əvəzəlməzdir. Ötən il kənd təsərrüfatında 7% dən çox artım müşahidə edilib ki, bu da 2006 və 2007- ci illərdəki müvafiq 0,9 və 4 faizlik artımdan çoxdur. Lakin, kənd təsərrüfatındakı bu ilki inkişaf nəqədər təqdirəlayiq olsada, neqativ cəhətlər də müşahidə olunmamış deyil. Belə ki, ümumi məşğul əhalinin 40% nin çalışdığı sektorun ÜDM dəki payının 2000 - ci ildən etibarən ilbail azalaraq 2007- ci il üçün 5,9% təşkil etməsi müşahidə olunur. Azərbaycanın aqrar məhsullara olan tələbatının daxili istehsal hesabın ödənilməsi həm ölkəmizin aqrar təhlükəsizliyi baxımından, həm də idxaldan asılılığın azaldılması baxımından əhəmiyyətli dir. Bütün ölkələrdə qlobal böhranın ən çox təsir göstərdiyi sektorlardan biri məhz kənd təsərrüfatıdır. Bu baxımdan Azərbaycan Respublikasında da aqrar sektorda anti-böhran tədbirlərinin həyata keçirilməsi olduqca vacibdir. Aqrar sektorda aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi təklif edilir.

- Kənd təsərrüfatı müəssisələrinin ixrac qabiliyyətinin artırılması. Çox təəssüf ki, Azərbaycanın illik ixracının 1% dən azı kənd təsərrüfatı məhsullarının payına düşür. Böhranın mümkün təsirlərini və ölkə iqtisadiyyatının dünya bazarındakı neftin qiymətinin konyukturasından asılılığını azaltmaq üçün, məhz ölkə prezidentinin də qeyd etdiyi kimi qeyri-neft sektorunun prioritet sahələrindən olan kənd təsərrüfatında ixracın stimullaşdırılması üçün KT da məsuldarlıq və elmi araşdırma işlərinin artırılması və xüsusəndə məhsulların reallaşdırılması üçün mövcud bazarların tədqiq edilməsi çox böyük əhəmiyyət kəsb edir.
- Kənd təsərrüfatı sektorunda çalışan fermerlərin informasiya resurslarına çıxışının təmin edilməsi və maarifləndirmə işlərinin genişləndirilməsi üçün yerli icra orqanları tərəfindən davamlı tədbir və seminarların keçirilməsi.
- Sahibkarlığa Kömək Mill Fondundan ayrılmış vəsaitlərin necə istifadə edilməsi ilə bağlı hesabat sisteminin işlənilib hazırlanması və maliyyə nəzarətini gücləndirməklə məqsədsiz xərcləmələri minimallaşdırmaq.
- Fermer təsərrüfatına verilən subsidiyaların həcmnin artırılması. Eyni zamanda subsidiyaların verilməsinə nəzarətin gücləndirilməsi də vacib məsələləndir. Taxıl

istehsalçıları ilə yanaşı pambıq yetişdirənlərə əlavə ödənişlərin edilməsi məqsədəuyğun hesab edilir. Sözügedən strateji məhsullar istehsalçılarına hər hektara 120 manat, digər aqrar məhsul istehsalçılara isə hər hektara 60 manat verilməsi təklif edilir.

- Kənd təsərrüfatı mallarının paytaxt bazarlarına çıxarılmasındakı süni maneələrin aradan qaldırılması. Monitorinqlər göstərir ki, yerli kənd təsərrüfatı istehsalçılarının paytaxt bazarlarına çıxışında müəyyən maneələr vardır. Bunlar həmçinin bazarlarda anbarların çox olmaması ilə bağlıdır. Bu baxımdan həm yerli fermerlərin işlərinin inkişafının stimullaşdırılması həm də kənd təsərrüfatı məhsullarının qiymətinin aşağı salınması baxımdan bu tədbirlərinin həyata keçirilməsi vacibdir.
- Kənd Təsərrüfatı anbarlarının tikintisi. 1996-cı ildən başlayaraq Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin (KTN) təbəçiliyində olan anbarların hamısı özəlləşdirilmişdir. Hal-hazırda nazirlik heç bir anbara malik deyildir. KTN-dən verilən məlumata görə, uzun illərdir bölgələrdə müvafiq saxlanma kameraları olmadığından fermerlər istehsal etdikləri məhsulları saxlamaqda çətinlik çəkirlər. Saxlama kameralarının olmaması üzündən məhsullar tam sıradan çıxır və bu son nəticədə istehsalçının ziyanla işləməsinə gətirib çıxarır. İstər Dövlət Statistika Komitəsinin, istərsə də Azərbaycan Mərkəzi Koprativlər İttifaqının məlumatları göstərir ki, ölkədə olan anbarların sayı və tutumu Azərbaycanın ərzaq tələbatını ödəmək üçün yetərli deyildir. Belə ki, ölkə üzrə anbarların həcmi cəmi 43 997 tondur, bu isə ölkə üzrə 1 il ərzində istehsal edilən meyvə-tərəvəz, üzüm və başqa kənd təsərrüfatı məhsullarının saxlanması üçün yetərli deyildir. Problemin digər tərəfi ondan ibarətdir ki, regionlarda yerləşən kənd təsərrüfatı məhsullarının saxlanması üzrə anbarlar özəlləşdirildiyindən onların real vəziyyəti ilə bağlı tam təsəvvür yoxdur. Başqa tərəfdən, KTN-nin monitorinqinə görə, regionlarda yerləşən anbarların vəziyyətinin heç də qənaətbəxş deyil. Buna görə də, böhran dövründə kənd təsərrüfatı müəssisələrinin gəlirlərinin artırılması və eləcədə ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi üçün yeni anbarların tikintisi vacibdir.
- Subsidyaların və eləcədə güzəştli gübrələrin verilməsinə nəzarətin gücləndirilməsi. Subsidyaların verilməsində bir sıra rayonlarda nöqsanlar müşahidə edilmişdir və bəzi sahibkarlar onlara təklif edilən gübrələrin qiymətindən razı deyil. Ölkə başçısını ötən il imzaladığı fərmana əsasən gübrələr 50 faiz güzəştə sahibkarlara təklif edilməlidir. Həm fərmanın icrasına, həm də subsidiyaların verilməsi mexanizminə nəzarətin gücləndirilməsi olduqca vacibdir.

- İdxal olunan damazlıq quşların, quş yemlərinin, quşçuluq təsərrüfatlarının texnoloji avadanlıqlarına tətbiq edilən ƏDV dərəcəsinə 1 il müddətinə güzəşt tətbiq edilsin. Bu kənd təsərrüfatı məhsulların istehsalı ilə məşğul olanların fəaliyyətinin dövlət tərəfindən daha fəal dəstəklənməsinə yardım edər.

YEKUN

Azərbaycan Respublikasının Anti-böhran Konsepsiyası

Qlobal maliyyə böhranının nəticələrinin aradan qaldırılması üçün anti-böhran proqramının hazırlanmasının vacibliyi birmənalı şəkildə qəbul edilir. Təqdim edilən bu konsepsiya anti-böhran tədbirlərinin həyata keçirilməsi üçün əsas olmaqla yanaşı həmçinin dövlət proqramının hazırlanması üçün də baza ola bilər. Konsepsiya böhranın aradan qaldırılması yollarını müəyyənləşdirməklə yanaşı ölkədə davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişafın əldə edilməsinə imkan verə bilər. Sənəddə nəzərdə tutulan tədbirlərin əksəriyyəti ən azı yaxın 1 il müddətində iqtisadiyyata dövlət müdaxiləsinin artırılmasına ünvanlanıb. Bu isə təbiiyədir. Çünki hətta ən liberal ölkələrdə belə böhran dövründə dövlət müdaxiləsi əsas vasitə kimi istifadə edilir. Azərbaycanda da məhz dövlət müdaxiləsinin artırılmasına ünvanlanan tədbirlərin həyata keçirilməsi də böhranın ömrünün azaldılmasına xidmət edir.

Konsepsiyanın digər ölkələrdə həyata keçirilən proqramlardan və ya konsepsiyalardan fərqli cəhətlərindən biri onun reallaşması üçün birbaşa xərclərin azlığıdır. Belə ki, bu sənəddə nəzərdə tutulan tədbirlər daha çox dolaylı maliyyə mənbələri tələb edir. Bu isə onun uğurla reallaşma bilməsinə zəmin yaradır. Çünki qlobal maliyyə böhranı həmçinin nağd vəsaitlərin də məbləğinin azaldılmasına səbəb olub. Bu problemdən sığortlanan ölkə, demək olar, yoxdur.

Konsepsiyada təklif edilən güzəşt müddətlərinin böyük qisminin təkliflər qəbul edilən sonrakı 1 il müddəti əhatə etməsi nəzərdə tutulur. Həmin güzəşt müddətlərinin uzadılması imkanları isə məhz ölkəmizdə iqtisadiyyatın vəziyyətindən asılı olacaq.

Anti-böhran tədbirlərinin həyata keçirilməs iqtisadi təsirlər ilə yanaşı psixoloji effektdə malikdir. Bu sahibkarlarda və eləcə də cəmiyyətdə böhranın qısa müddətli olacağı və həmçinin Azərbaycan iqtisadiyyatına təsirlərin tezliklə minimumlaşdırılması fonunda nikbinlik yaradacaq. Bu baxımdan sənədin qəbulu ölkəmiz üçün kifayət qədər əhəmiyyətlidir.

Konsepsiya müəllifləri inanırlar ki, sənəddə nəzərdə tutulan təkliflərin qəbul edilməsi Azərbaycan Respublikasında dayanıqlı inkişafa müsbət təsir göstərəcək və eləcə də bir sıra sektorlarda müşahidə edilən durğunluğu canlanma ilə əvəz etmək qısa zamanda mümkün olacaq.